

Vystoupení k referátům a diskuse

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1980, vol. 29, iss. A28, pp. [225]-257

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100814>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VYSTOUPENÍ K REFERÁTŮM A DISKUSE

Янко Бъчваров (София)

**(I) КЪМ ВЪПРОСА ЗА СЪПОСТАВИТЕЛНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ
НА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО**

Намирам, че опитът на Я. Фирбас да представи проблематиката на актуалното членение на изречението в съпоставителен план е твърде приносен. Авторът успешно прилага схващането на В. Матезиус за системност на словореда и постига по-последователна системност в категориите на актуалното членение. Според мен в това се състои най-същественният принос на неговия доклад.

Друг важен момент представлява въвеждането и по-нататъшното разработване на понятието *kontextová zapojenosť*, понятие, което наистина се нуждае от по-нататъшна разработка, тъй като бива схващано различно; най-малкото, става ясно, че бива схващан по-широко или по-тясно. А освен това в доклада се появява и ново понятие — *zkušnostní kontext*, което въпреки известната си изкуственост като термин внася яснота в същността на контекста и хвърля нова светлина върху сложната хетерогенна природа на това явление.

Що се отнася до динамичността на изказа, с която Я. Фирбас главно оперира в своя доклад и която дефинира като взаимодействие между контекста, линеарната модификация и семантическият строеж, трябва съвсем изрично да се подчертае изключителната важност на последната съставка (семантическият строеж), върху която са спирали своето изследователско внимание вече немалко автори, и сред тях се откроява с особено плодотворните си търсения Ф. Данеш. Струва ми се, че семантическият строеж на текста влияе върху актуалното членение най-независимо (или най-малко зависимо) от типа на езика. В същност и Я. Фирбас, ако не се лъжа, признава това, като говори (на стр. 166 от сборника с предварително разможжените материали за конференцията) за „по-ниска чувствителност на езика към актуалното членение“.

Имам само една критична забележка към доклада: жалко е, че от една страна съпоставителният, конфронтативният аспект не е застъпен по-широко, а от друга страна, че авторът не е отделил повече място на методологически указания за съпоставителното изследване на актуалното членение, след като така продължително и толкова плодотворно е работил с материал от различни езици и е безспорно един от най-компетентните изследователи в тази област.

(III) ЗА КАТЕГОРИЗИРАЩАТА РОЛЯ НА ПУНКТУАЦИЯТА ПРИ ОПРЕДЕЛЯНЕ АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

На Елена Георгиева принадлежи оригиналната идея за категоризиращата роля на словореда в изречението. Авторката разработва тази идея върху материал от българския език в специална студия,¹ а по-късно я включва и в своята монография за словореда.²

И ето че сега изследователските търсения са довели Ел. Георгиева и до нов, интересен аспект на проблемата за линейната организация на изречението. В своя доклад за графичното отбелязване на интонацията и на синтактичните паузи тя фактически по своеобразен начин ни убеждава, че и пунктуацията може да има категоризираща роля в актуалното членение на изречението. Нещо повече, пунктуацията се проявява като важен функционален фактор в смисловата организация на текста като цяло.

Наблюденията на авторката придобиват още по-голямо значение и във връзка с разработването на редица нормативни и текстологични въпроси, при които пунктуацията нерядко е определяща за отстраняването на дадена неяснота, двусмисленост и пр.

(III) ЗА „АКТУАЛНОСТТА“ НА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ

Вземам повод за изказване от докладите, посветени на актуалното членение в сложното изречение, не случайно. Поводът е съвсем неотдавна излязлата от печат монография на полската авторка А. Пшибицин.³ Изследването се опира върху твърде богат, прецизно и грижливо събран материал, но в общо взето изчерпателното описание авторката фактически изобщо не засяга въпроса за актуалното членение на изречението. Действително, в обширната библиография (над 120 позиции!) откриваме една статия от Я. Фирбас, публикувана през 1962 година, но на стр. 23 от изложението става ясно, че тя е цитирана, само за да послужи като повод на авторката за следната мисъл: „Заслужава да се припомни, че неговите (на Я. Фирбас, бел. моя, Я. Б.) наблюдения върху функционалния аспект на изказа не са новост в лингвистичната теория, тъй като в полската синтактична литература срещаме идентична мотивировка още през 1957 година в публикация на С. Йодловски.“ Читателят остава с впечатлението, че преди С. Йодловски друг автор по тези въпроси не е писал. На международния симпозиум по въпросите на актуалното членение на изречението, проведен през м. октомври 1970 год. в Марианске Лазне, немалко участници от западните страни с учудване установиха, че много години преди Втората световна война В. Матезиус е обосновал аргументирано теорията, известна им като „topic-comment theory“.

¹ Ел. Георгиева, *Към въпроса за категоризиращата функция на словореда*, in: Славистичен сборник (по случай VI международен конгрес на славистите в Прага), София 1968, 191—207.

² Ел. Георгиева, *Словоред на простото изречение в българския книжовен език*, София, 1974, 99—116.

³ A. Przybycin, *Szyk wypowiedzi podrzędnych w wypowiedzeniu złożonym niewspółrzednie*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Nr. 104, Katowice 1976.

Разбира се, въпросът не е в пропуската на А. Пшибицин, нито в недоглеждането на проф. К. Писаркова, рецензент на монографията. Именно в Полша преди пет години започна едно много интензивно и плодотворно сътрудничество между чешките и полските лингвисти, изразило се по категоричен и недвусмислен начин в публикуването на цяла серия от ценни, търсени и високо ценени сборници (*O spójności tekstu*, 1971; *Semiotyka i struktura tekstu*, 1973; *Tekst i język. Problemy semantyczne*, 1974 и др.).

И първият от тези сборници, „За свързаността на текста“, започва с предената на полски език програмна статия на Вилем Матезиус от 1939 год. „За така нареченото актуално членение на изречението“. Така че споменатият в началото случай с монографията на А. Пшибицин е по-скоро едно изключение, а въпросното полско-чешко(словашко) сътрудничество е според мене един добър пример. И ако говоря за тези въпроси, то е, защото смятам, че наистина има широко поле за съвместна разработка на редица интересни и актуални проблеми, и вярвам, че тази наша конференция поставя основите и на едно по-активно, по-интензивно българо-чехословашко сътрудничество.

Иван Буюклиев (София)

(I) АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ И ДИАЛОГИЧНАТА РЕЧ

Във връзка с доклада на колежката Л. Лашкова възниква един проблем — можем ли да търсим актуално членение в рамките на диалогичната реч. В действителност тук имаме, образно казано, двама производители на речта, при което всеки по свой начин структурира своя изказ.

(II) ВЪРХУ НЯКОИ СПЕЦИФИЧНИ ТРУДНОСТИ ПРИ РАЗКРИВАНЕ АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ В СТАРОБЪЛГАРСКИ

Моля да бъде извинен, че отново отклонявам вниманието на конференцията върху проблемите на старобългарския език. Но все пак искам да изясня някои недоразумения, които пораждат отделни не съвсем точни формулировки в моя доклад.

Искам да подчертая, че между моите представи за старобългарски и схващането на Р. Вечерка няма толкова големи различия, колкото изглежда на пръв поглед. Всъщност аз не търся живия език в противовес на книжовния. Подчертавам само един факт, който се отнася до изграждането на този език. Старобългарският език възниква на базата на един културен наддиалект или интердиалект. Тази особеност ни дава основание да не го разглеждаме като изкуствено образуване, чиято вътрешна структура е определена до голяма степен от гръцката основа и гениалната личност на Константин-Кирил Философ. Това съществува, но не е единствено и определящо. Старобългарският език всъщност е толкова нормален или толкова изкуствен, колкото всеки един съвременен литературен (книжовен) език. Нещастieto е в това, че той ни е запазен фрагментарно и само в преводи.

Това налага да се наблюдава внимателно отношението между старобългарския език и неговата гръцка основа. Тук обаче искам да подчертая, че не трябва да се ръководим само от случаите на съвпадение, но трябва да обръщаме внимание на онези, макар и ограничени, примери, в които старобългарският текст се съпротивлява на оригинала. Заслужава внимание факта, че когато определена конструкция е била много чужда или напълно невъзможна в славянския текст, тя е предавана с най-сродната ѝ по дух, не славянска по същност структура.

Точно в тези случаи ми се струва, че можем да търсим и проявата на актуалното членение. Разбира се, що се отнася до отношението на старобългарския текст към гръцката основа, трябва да имаме пред вид от една страна колебанията на евангелския текст между отделните гръцки редакции. Това отношение понякога е много сложно и някои варианти показват връзка не с една, а с няколко различни гръцки редакции.

От друга страна трябва да разглеждаме и преводаческото отношение при отделните типове паметници. Докато при каноническите текстове имаме едно по-строго придържане към основата, небиблейските текстове показват по-свободно отношение. Върху това обръна внимание Йозеф Курц, когато характеризира преводаческата техника на Супрасълския сборник.

При изследването на актуалното членение в старобългарски сме изправени пред много неподозирени трудности. От всички показатели на актуалното членение можем да разчитаем, и то с известна предпазливост, само на данните на словоредата. Поради това и аз се спрях преди всичко на отклоненията между славянския и гръцкия словоред.

Струва ми се, че е необходимо да бъде разработена специална методика за описанието на старобългарските текстове с оглед към актуалното членение.

С две думи искам да се спра и на проблема за развитието на дателния самостоятелен. Аз не разглеждам в генетична връзка дателния самостоятелен и т. нар. абсолютен винителен в словашки, а както се разбира и в чешки. Искам само да посоча, че щом в една по-късна епоха по естествен начин възникват подобни типове, защо да е било невъзможно това в дълбоката древност.

Струва ми се, че актуалното членение в този случай е именно една отпавна насока в развитието на тази конструкция.

Накрая искам да благодаря на проф. Р. Мразек, Е. Дограмаджиева и на всички, които в една или друга връзка разгледаха поставените от мене проблеми.

Екатерина Дограмаджиева (София)

(II) КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПРИЛОЖЕНИЕТО НА ТЕОРИЯТА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ ПРИ СТАРИТЕ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

Докладите на Р. Вечерка, Св. Иванчев, Ив. Буюклиев и М. Тихова разкриват ново поле за приложение на теорията за актуалното членение. В тях по безспорен начин е доказана възможността за обективно

описание на функционалната перспектива в старобългарски, а също така и в другите стари славянски езици. Доказателствената сила на проведените анализи се увеличава от това, че четиримата автори са спрели вниманието си върху различни явления и при всяко от тях с успех се прилага теорията за актуалното членение.

Докладът на Р. Вечерка е извънредно полезен в методологическо отношение. В него особено отчетливо са посочени трудностите, които стоят пред изследователите на комуникативния аспект на старобългарския език и които са причината до сега теорията за актуалното членение да бъде ограничена в приложението си само при съвременните, при живите езици.

Р. Вечерка е потърсил и е намерил пътя за преодоляване на всяка една от тези трудности.

Висока научна стойност има установяването на обективни критерии за интерпретирането на различните типове словоред — обективен, субективен, компромисен: контекст, лексикални и лексико-синтактични сигнали.

Също така твърде важно е разграничението, което авторът прави между явленията, които подлежат на интерпретация от гледна точка на актуалното членение и явленията, които са неподатливи за такава интерпретация, защото са обусловени от несвободната позиция на някои морфологични и синтактични формации, породена от редица ритмични, синтактични и структурни фактори (енклиза и проклиза, линейно разположение на конструкцията глагол + име, определения, изразени с показателно или притежателно местоимение, генитив или датив приименен).

В резултат на съпоставката на двата типа явления авторът стига до важния извод, че старобългарският словоред не се подчинява нито само на комуникативни, нито само на структурни закономерности, а е резултат от комбинирането на тези тенденции. Това състояние обуславя възможността за индивидуално използване на типа словоред в рамките на общите закономерности.

В доклада на Св. Иванчев много плодотворна е мисълта, че при обяснението на явленията, даже когато те са из областта на семантиката, не трябва да се изхожда само от смисловия анализ, който сам по себе си съдържа възможност за субективизъм в тълкуването, но трябва да се потърси опора във функционирането и формалното изразяване.

След като опитите с други методи да се обясни кога едно показателно местоимение функционира като анафорично и кога — като третолично, са се оказали безуспешни, Св. Иванчев използва за решаването на въпроса актуалното членение. Възлов момент за обяснението е категоризирането на темите: насрещна и паралелна или повтаряща се или постоянна. Авторът установява, че именно насрещната тема (първата тема на предходната рема) е позицията, в която се разграничават показателното, анафоричното и третоличното местоимение. Много важен също така е изводът, че ONЪ не може да се съотнесе с подлога на предходното изречение, а отбелязва косвено лице; TЪ е анафоричният елемент, който се съотнася с подлога на предходното изречение.

В доклада на Ив. Буюклиев особено съществена е изказаната мисъл, че не само отклоненията в старобългарския словоред от гръцкия, но и съвпаденията могат да бъдат проява на специфични славянски особености. Тази постановка е илюстрирана убедително чрез анализа на функционал-

ната перспектива в изказване, съдържащо обстоятелствена част, която може да се отнесе или към ядрото — личен глагол, или към транзитната част — причастието: Мк VI. 36 — към ядрото, Мт XIV. 15 — към транзитната част. Ив. Буюклиев предлага нова хипотеза за произхода на дателен самостоятелен във връзка с актуалното членение. Първоначално дателната конструкция е била зависима от личен глагол, а след това е обособена като транзитна част.

В доклада на М. Тихова обект на изследване е един сегмент от изказването — казуемо + пряко допълнение. В резултат на анализа, проведен на основата на актуалното членение, авторката е извършила описание на линейната позиция на тези две единици и е установила нейната зависимост от функционалната перспектива на изречението. В допълнение към изводите на авторката бих обърнала внимание върху факта, че все пак няма еднозначна зависимост между линейната позиция и функционалната стойност на двата члена. При комплексна кулминация, при самостоятелна кулминация на предиката и при самостоятелна кулминация на прекия обект са възможни както контактното разположение (П — Оп, Оп — П), така и дистантното разположение (П — — Оп) на компонентите. Този факт може да намери обяснение в положението, изказано от Р. Вечерка, че словоредът се реализира под въздействието на различни тенденции — комуникативни и структурни.

Изобщо разглежданите доклади още веднъж потвърждават положението, че различните методи не се взаимно изключват, а се взаимно допълват в цялостното изследване на явленията: там, където е безсилен един метод, друг метод дава обяснението.

(III) КЪМ ВЪПРОСА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ НА СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

В доклада си „Някои проблеми на актуалното членение в българското сложно изречение“ Р. Нидолова е направила много интересна съпоставка между комуникативната и граматичната структура на сложното изречение и е установила случаите на съвпадение и несъвпадение между тях. Тезата на авторката убедително е илюстрирана чрез различните типове определителни изречения. Рестриктивното определително изречение участва в свързване с единична кондензация, което е характерно за подчинителното свързване. Нерестриктивното определително изречение и определителното изречение с антецедент — цялото главно изречение участвуват във верижно кондензационно свързване, което е характерно за съчинителното свързване. С впечатление съм, че при интерпретацията на двойната кондензация подходът е различен от подхода при тълкуването на единичната кондензация. При единичната кондензация се отчита предходният контекст. При двойната кондензация, когато се разделя тематичният комплекс от рематичния, не се отчита свързаността с предходния контекст (примерите на с. 119), а се излиза от съотношението помежду им,

(I) ИЗКАЗВАНЕ ПО ДОКЛАДИТЕ НА Я. ХЛОУПЕК „АКТУАЛНО ЧЛЕНЕНИЕ В ГОВОРИМАТА РЕЧ“*, НА Л. УХЛИРЖОВА „КЪМ ИЗРАЗЯВАНЕ НА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В СРАВНЕНИЕ С ЧЕШКИ ЕЗИК“ И НА М. ЛИЛОВ „ТЕОРИЯТА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ И ПРОБЛЕМИТЕ НА СИНТАКТИЧНОТО НОРМИРАНЕ“

Искам преди всичко да изразя пълната си подкрепа на доклада на доц. Хлоупек за това, че с него се създава определена насока в прилагането на теорията за актуалното членение, изразяващо се в разделното интерпретиране на проблемите на устната и на писмената реч. Особено наложително е това да бъде подчертано, като се има пред вид, че често при анализа на писмен текст се прибегва до изтъкването на актуализатори, релевантни за устната реч, без при това да се уговаря типът реч, предмет на анализ (най-често се привливат напр. данните на интонацията с актуализираща функция, с което става смесване на критериите, валидни за устната и за писмената реч).

Положителните приноси моменти в доклада се изразяват в търсенето на специфичните средства за актуализация с оглед към особеностите на типа реч — писмена или устна. В резултат от сравняването на двата типа реч особен интерес предизвиква убедителната йерархизация на средствата за актуализация, различни по значимостта си за устната и за писмената реч (така напр. изтъква се първостепенната роля на интонацията и логическото ударение за явленията на устната реч и на словоредата за писмената реч, като лексикалните средства и в двата случая заемат междинно положение). Предложената йерархизация създава предпоставки за обяснението на някои особености на актуалното членение на устната реч, които по-рано не намираха аргументирани и убедителни доказателства, като напр. ускореното експлициране на рематичната част поради пълната и ситуационна обусловеност, позволяваща вмъкването на екстралингвистичен фон — жест, мимика и др.

Диференцираният анализ на устната реч обаче не пречи на автора да изтъкне принципното сходство между нея и писмената реч, изразяващо се в откриването на тематична и рематична част, макар и сигнализирани със специфични релевантни средства.

Че различаването на комуникативния динамизъм, специфичен по отношение характера на актуализиращите средства за устната и писмената реч, трябва да се осъществява, като се държи сметка за типа реч, проличава и от доклада на Л. Ухлиржова. Единствената корекция, която ми се налага във връзка с него, засяга тъкмо въпроса за различаването на явленията на устната и на писмената реч — по-специално за случая удвояването на допълнението в българския език. Това е черта, строго специфична за говоримата практика, за устната реч, а в някои случаи и за писмената,

*) Вж. сб. *Актуалното членение на изречението и българският език*, София 1976, стр. 176 — 181.

когато в нея с определена цел се прибегва до имитация на устната реч. Така че, използването на членувани форми при имената и удвояването на допълнението не бива да се поставят на едно равнище, когато се прави съпоставително проучване, както е постъпила авторката, за да не става смесване при анализа на тип реч и на стилове, което е от особено значение за теорията на превода.

Като характерно явление за българския език, удвоеното допълнение основателно привлича вниманието на различни автори. На него обръща внимание в доклада си и М. Лилов, свързвайки въпроса с по-общата проблематика на синтактичното нормиране, като преценява възможностите, които могат да се извлекат от теорията за актуалното членение. Безспорно, това е интересен аспект в прилагането на теорията. Макар и най-общо поставени, почти тезисно, тъй като липсва достатъчен конкретен анализ, въпросите на синтактичното нормиране се свързват както с езиковата система и с по-общи гносеологични проблеми, така и с узуса чрез използване или, по-точно, съобразяване с данните от психолингвистиката и социолингвистиката, които често имат решаващо отражение като основни фактори за комуникативно-целевата организация на езиковите единици. С поставянето на проблема за синтактичното нормиране с крайна цел съставянето на нормативни комуникативни позиции авторът се допира до големия въпрос за отношението между плана на съдържанието и плана на израза. Намирам обаче за недостатъчно изтъкнатата спецификата на това отношение, което в плана на израза показва интересна и непрекъсната динамика, изходно положение, средоточие за движение в синтактичните норми.

Струва ми се, че преди да се говори за видовете фактори, които авторът обобщава в два — общи и индивидуални (ситуационни), трябва да се изясни за каква езикова практика става дума, за да може да се обоснове тезисът за допустими/недопустими комуникативни типове в книжовната езикова практика, тъй като тя може да се разглежда и като самостоятелно функционираща система, и като параметър на езиковата система и следователно чрез това да се търсят координатите ѝ в структурно-граматичния и комуникативно-целевия план.

Поради смесването или непоследователното свързване на поставените проблеми, както и поради игнориране на типа реч, който е обект на интерпретация (впрочем не за пръв път тук), авторът свързва явлениято удвояване на допълнението със синтактичното нормиране в книжовния език с тенденция да открие и обективни критерии за посочване на стилистичното в явлението.

Ако въпросът за удвоеното допълнение тепърва търси своя нормативен параметър, не бихме имали толкова доказателства за стилистичното натоварване на това явление в българския език. Цялата литературна практика на писател като Б. Райнов (*Аз я знаех тази работа, Аз си го търсих това решение*) дава обилен доказателствен материал за специфичен леко пейоративен нюанс на конструкциите с удвоено допълнение, който се схваща автоматично от читателя. Това е елемент на най-разговорен тип реч, така че изпъкващият стилистичен ефект се базира на ясно установено и възприето синтактично нормиране. Индивидуално-стилистичното се откроява на фона на синтактично допустимото, нормативното в езиковата система.

(I/III) ИЗКАЗВАНЕ ПО ИЗЛОЖЕНИЕТО НА ПРОФ. Р. МРАЗЕК И ПО ДОКЛАДА НА Л. СЕЛИМСКИ „АПОЗИТИВНАТА ФУНКЦИЯ НА ПРИЛАГАТЕЛНИТЕ В СВЕТЛИНАТА НА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ“

Изложението на проф. Р. Мразек показва, че разработката на проблемите на актуалното членение на изречението е достигнала вече до такъв етап, който позволява да се премине към по-обобщаващи теоретични концепции както по същността на актуалното членение, така и по отношение на типологичното проучване на различните езици с оглед към принципите на теорията за актуалното членение. От друга страна, изложението беше насочено и към известна корекция на основните постановки на самата теория.

Напълно споделям схващането, че комуникативната перспектива не може да се затвори в рамките на една проста предикативна единица (макар че тя може да я съдържа) и доколкото езиковата комуникация представлява речев поток, обозначаващ като текст или контекст, то теорията за актуалното членение е целесъобразно да се разглежда като синтаксис на текста, тъй като по-важен е контекстовият динамизъм, понеже отговаря на същността на езиковото общуване. В такъв случай обаче се налага да се говори за синтаксис на текста, чиято организация в никакъв случай не се ръководи само от синтактичните закономерности, приложими за простите предикативни единици. Може би предстои разработка на методика за синтаксис на текста чрез използване на резултатите от проучването на сложните синтактични съединения, каквито са сложните изречения. Но трябва да сме наясно, че текстовата цялост не се поддава на строга синтактична организация, разбираана в традиционния, може би по-тесен смисъл на синтаксиса като дял от граматиката. В текстовата организация в много по-силна степен се отразяват явления из областта на психолингвистиката, социолингвистиката, лингвостилистиката, които влизат в сложни взаимодействия с логическата основа на синтактичната единица.

В същност проблемът опира не толкова до синтаксиса, колкото до установяване на периметрите на макро- и микрокомуникативната перспектива. Всичко зависи от равнището на анализа, който се прави, и от целта, с която той се прави.

Разширяването на обхвата на езиковите единици, които се подлагат на актуална интерпретация, довежда до известна дифузност в прилагането на принципните положения на теорията. Ясно е, че разширяването на обхващаните от теорията явления неминуемо предизвиква привличането на мотивировки от всички езикови равнища (лексико-семантични, морфолого-синтактични, прозодични и т. н.), които отнемат на теорията за актуалното членение на изречението строгите формални критерии, върху които тя бе оформена от своя създател. Затова перспективно ми изглежда схващането на проф. Мразек проучваните явления да се базират върху принципа за граматикализация на средствата, с които се постига актуално членение. В противен случай теорията се унищожава като лингвистична концепция. При такава принципна постановка би могло да се разчита на успех и при същоставителното проучване на езиците, тъй като сравнението ще се извършва въз основа на установени формални граматични показатели.

Ако се пренебрегне предложената принципна постановка, теорията за

актуалното членение ще се превърне в аморфна прагматична операция на неопределено множество речевни (ситуационни или индивидуални) реализации.

Немотивираното разширяване на езиковите координати на теорията често довежда до положения с нейните принципи да се интерпретират явления, които не попадат в сферата на комуникативната перспектива. Класно-речиво доказателство за това е докладът на Л. Селимски, в който явленията актуализация се разглежда и от гледна точка на комуникативната перспектива, и от гледна точка на актуализацията като експликация на определени езикови категории. Свързването на теорията за актуалното членение с процесите на словообразуването показва една универсализация, която не е от полза за проучване на словообразователните принципи. Процесите на универбизация и мултивербизация в езика са свързани с други езикови принципи, макар че понякога могат да имат известни допирни точки с актуалното членение (срв. *Българката е трудолюбива* и *Българската жена е трудолюбива*). Изтъкването пък на словообразователния модификатор като актуализатор или рематизатор издава едно свободно прилагане на теорията, без в езика да съществуват реални данни за това. При езиковите иновации процесите на мултивербизация или универбизация и преходът от едните към другите са естествени и закономерни, когато се търси най-точно изразяване и най-подходящия за него словообразователен модификатор — *поставяме стъкла — поставяне стъкла — стъклопоставяне*.

Наистина в лингвистиката има подобни прецеденти на разширяване или на стесняване на понятийния обем на даден термин. Както ни е известно, определеното на синтагмата започна от най-широкото ѝ разбиране в Сосюровски смисъл (двучленна структура, чиито членове се съотнасят като определяемо и определение и които могат да бъдат както думи, така и морфем), обхващащо всички езикови равнища, докато се закрепят в днешния по-тесен, но напълно определен синтактичен смисъл, отъждествявано най-често със словосъчетание. Прилагането на теорията за актуалното членение проявява обратни тенденции — към включване на явленията от различни езикови равнища. Това прилагане не може да се прецени като нейна положителна страна, тъй като се влиза в противоречие със създадената традиция. Това може да стане само в случай, че се прецени за уместно разрушаването на традицията и след като се изградят стабилни критерии за по-широка интерпретация на нейните основни положения.

(III) ИЗКАЗВАНЕ ПО ДОКЛАДА НА ИВ. ВАСЕВА „НАБЛЮДЕНИЕ ВЪРХУ ЕДНОРОДНИТЕ ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО С ОГЛЕД КЪМ АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ“

Докладът представлява интерес с това, че: 1) В него се прави опит за свързване на еднородността като синтактично явление, чийто резултат е възникването на комплексен член на изречението, с комуникативноцелевата насоченост на изказа и 2) Подложена е на корекция една моя констатация в „Словоред на простото изречение в българския книжовен език“, София 1974, с. 36.

Ако разглеждаме еднородните части на изречението като комплексен

негов член с напълно идентична синтактична стойност на съставлящите го компоненти (каквато е впрочем дефиницията за еднородните части) по отношение на друг изреченски член, то не би могло мисълта „Еднородните части на изречението се схващат като един член на изречението, тъй като от гледна точка на словореда в изречението те не внасят никакви изменения“ да търпи корекция, понеже не е възможно отделните звена на една верига да имат различна комуникативна стойност, тъй като са ограничени от условията на свързването им с общ елемент:

Моми	—→
момци	—→ хукнаха също нататък.
жени и деца	—→

Синтактичната и комуникативната идентичност на компонентите от комплекса се проявява във възможността им да се разполагат свободно спрямо общия елемент — Моми, момци, жени и деца (Момци, моми, жени и деца) (Жени и деца, моми и момци) хукнаха също нататък.

За особени актуални стойности на комплексния член може да се говори само когато той се подлага на анализ сам за себе си независимо от отношението му към една от единиците на актуалното членение в рамките на предикативната единица, в която е включен. Тъй като и самата авторка излиза от схващането, че еднородните части могат да се разглеждат само като комплексен член (тема или рема), в доклада можеха да бъдат разкрити по-пълно условията, при които еднородните части функционират в състава на темата или на ремата.

В същност отдавна е установено, че има условия за развитие на комуникативен динамизъм в състава, вътре в комплексната тема или комплексната рема. От особена важност за случая е да се посочи от какво зависи той при еднородните части като комплексна тема или рема. На първо място трябва да се изтъкне ролята на семантичния фактор и на лексикалните средства, които често представляват градационен синонимен ред, който в зависимост от случая може да получи възходяща или низходяща градационна насока, а тя пък се определя от емфазирането на еднородния комплекс — *сръдни, недоразумения крамоли / крамоли, сръдни, недоразумения*. Трябва да се посочи също така, че позицията на компонентите от комплекса при градация има по-фиксиран вид и обикновено върви от най-слабото към най-силното градационно звено или обратно, но никога от междинното, средното или към него.

Лицата на лексико-семантична градация унищожават позиционната закрепеност, ако се касае за комплексна рема или пък служи за указание, че комплексният член не е свързан с ремата. Положението не се изменя съществено с оглед към комуникативния динамизъм на цялата единица даже когато се появи обобщаваща дума. Обобщаващата дума, най-често всички, е най-изтъкнатата част в микроактуализацията на комплексния член и затова привлича логическото ударение, без обаче това да се отразява върху разпределението или разместването на единиците на актуалното членение за цялата предикативна единица.

А що се отнася до членуваните еднородни части на изречението, трябва да се изтъкне, че появата на членни форми при тях служи не само като указание за принадлежност към темата, но също така и за изразяване на из-

черпателност, цялостно обхващане по отношение на неизчерпателността на нечленуваните форми, независимо дали се касае за тема или за рема:

Ръси сажди по стрехи, по улици...

Ръси сажди по стрехите, улиците...

Доказателство за това, че членуваните форми се свързват по-често с изразяването на изчерпателност, а не с тематичната част на предикативната единица, е възможността към еднородния комплекс да се присъедини обобщаваща дума — *навсякъде, всички* или други според случая.

(III) ИЗКАЗВАНЕ ПО ДОКЛАДИТЕ НА Р. НИЦОЛОВА „НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ В БЪЛГАРСКОТО СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ“ И НА СТ. ПЕТРОВА „НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СЛОВОРЕДА НА СЛОЖНИТЕ СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ПОДЧИНЕНИ ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ЗА ОСНОВАНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ТЕОРИЯТА ЗА АКТУАЛНОТО ДЕЛЕНИЕ“

Докладът на Р. Ницолова показва, че сложното изречение е не по-малко интересна област за резултатно прилагане на теорията за актуалното членение. Използуването на теорията за определяне на комуникативните центрове на по-сложни езикови цялости и на по-сложни синтактични организации предполага и подходяща за случая методика на анализ.

Преди всичко възниква въпросът за терминологичното обозначаване на комуникативния анализ — за актуално членение ли се касае или функционална изреченска перспектива. Второ, важно е да се посочи категорично изходната позиция — съединително свързаната сложна синтактична единица една семантико-комуникативна единица представлява или е верига от самостоятелни в граматично, семантично и комуникативно отношение структури.

Наистина анализът се осъществява на базата на обща хипертема, по отношение на която отделните прости предикативни единици могат да получат различна комуникативна стойност, но дори и в тези условия не е обяснена разликата между верижното и кондензационното свързване. Неизяснен докрай е и механизмът за разпределяне на единиците на актуалното членение — дали те зависят от типа свързване или типът свързване зависи от комуникативната натовареност на съединените или съединяващите се части.

Извън анализа са оставени и въпросите за хибридните типове, които представляват своеобразно преплитане на семантични и граматико-структурни особености — наличие на семантична субординация, от една страна, и на граматико-структурна координация, от друга (вж. изреченията: *Индже погледна стареца под око и една забележимо се усмихна, Той се спъна и падна*).

Що се отнася до доклада на Ст. Петрова, трябва да се подчертае особено внимателната работа върху определянето на комбинации от съюзни средства, които потвърждават тематичния или рематичния характер на предикативната единица. Трябва обаче да се обърне внимание на факта,

че в доклада се чувствува увлечение към абсолютизиране на позиционните условия. Често пъти те зависят не от принадлежността на дадена част към темата или ремата, а от емфатичния характер на структурата.

Eva Hajičová (Praha)

(III) SHRNUŤÍ DISKUSNÍCH PŘÍSPĚVKŮ

Dr. Žaža zde uvedl některá zajímavá pozorování o tom, že pro jisté typy vedlejší klauze v souvětí je obvyklejší jejich postavení před klauzí hlavní, jiné typy pak stojí obvykle v pozici ke klauzi hlavní. Vysvětlení pro tato pozorování poskytuje hypotéza o systémovém uspořádání (sdělné závažnosti) doplnění slovesa, jak s ní pracujeme při analýze aktuálního členění ve funkčním generativním popisu. Předpokládá se, že lze stanovit pro jednotlivá doplnění slovesa stupeň jejich sdělné závažnosti vzhledem k jiným doplněním (jako vhodná metoda pro toto stanovení se jeví tzv. otázkový test); pro češtinu pracujeme se stupnicí s pořadím konatel — čas — místo — způsob — prostředek — adresát — objekt — směr — podmínka — příčina — účel (od nejnižšího stupně k nejvyššímu). Ve výpovědi, kde není žádný z prvků topikalizován (kontextově zapojen), tj. která může např. odpovídat na otázku „Co se stalo?“, je stupnice výpovědní dynamičnosti ve shodě se systémovým uspořádáním. V jiných výpovědích jsou přesunuty ty členy, které jsou kontextově zapojeny (základové, kulisové). Srovnáme-li stupnici sdělné závažnosti s tím, na co zde dr. Žaža poukázal jako na „obvyklý“ slovosled pro některé druhy podřadných souvětí, vidíme, že v těch typech, kde obvyklé je pořadí klauze vedlejší — klauze hlavní, patří vedlejší klauze mezi ta doplnění slovesa, která často bývají kulisou (místo, čas); naproti tomu ta doplnění, která stojí v systémovém uspořádání výše, mají i v souvětí obvyklé pořadí klauze hlavní — klauze vedlejší.

Tento příklad myslím ilustruje, jak uvedený teoretický rámec, opírající se o rozsáhlý empirický výzkum a systematicky budovaný, umožňuje podat soustavný popis jevů. Při budování takových teoretických koncepcí mohou vznikat obavy, že se octneme v zajetí dogmat, před nimiž tu varoval prof. Mrázek; pokud však teoretický rámec chápeme jako hypotézu a postupně ho ověřujeme konfrontací s empirickými jevy, nejde o dogmatické přizpůsobování pozorovaných fakt apriorním předpokladům, nýbrž o tvůrčí prohlubování našeho poznání skutečnosti. Tak je třeba se dívat i na Mrázkovu otázku, zda je možné u každé věty určit její téma. Záleží tu na vymezení tématu v dané koncepci: jestliže je téma definováno (jak je tomu v základních pracích Firbasových) jako ten prvek (ty prvky) věty, který(é) má (mají) nejnižší stupeň výpovědní dynamičnosti, pak je právě definicí dáno, že každá věta má téma. Ve funkčním generativním popisu jazyka chápeme však téma jako kontextově zapojenou část věty; protože některé věty mohou obsahovat pouze prvky kontextově nezapojené, můžeme říci, že při tomto pojetí tématu mohou existovat věty, které nemají „téma“.

Pojem kontextového zapojení je v naší teorii těsně spjat s koncepcí tzv. stock of shared knowledge, tj. „zásoby informací“ společných mluvčímu a posluchači. Některé prvky této zásoby stojí v jejím popředí, jsou v daném

okamžiku aktivovány, a z nich (a pouze z nich) pak mluvčí vybírá prvky tématu své výpovědi; domníváme se, že výpovědní dynamičnost prvků tématu je právě dána stupněm této aktivace (nejaktivovanější prvky mají nejnižší stupeň výpovědní dynamičnosti).

Z tohoto hlediska lze tedy posuzovat i příklad, který tu uvedl dr. Čejka: větu *Oba Marsovy měsíčky jsou větší než Měsíc* může mluvčí použít pouze tehdy, jestliže „oba Marsovy měsíčky“ patří k aktivované části zásoby informací společných jemu i posluchači, tj. tato fráze patří k tématu výpovědi; podobně to platí patrně pro substantivní fráze *s ten, tento* aj.

Pro určení, která část věty je kontextově zapojena a která ne (jak se ptal doc. Daneš), slouží vedle otázkového testu i test negace; stručně řečeno, negujeme-li větu, pak ta její část, která je kontextově zapojena, stojí mimo dosah negace. Kontextově zapojená část věty má tedy blízko k presupozici ve smyslu Chomského (jak upozornil prof. Lekov, pojem presupozice patří k jednomu z nejdiskutovanějších pojmů v lingvistice, a je třeba rozlišovat jeho různá chápání).

Светомир Иванчев (София)

(I) ЗА НИКОИ АСПЕКТИ НА МЕТОДА НА ВЪПРОСИТЕ (ИЗКАЗВАНЕ ПО ДОКЛАДА НА П. СГАЛЛ И Е. ГАИЧОВА)

Предлаганият от двамата автори метод на въпроси за разграничаване на рематичната от нерематичната част на изречението ми се вижда много плодотворен. С него вече не съвсем ясният въпрос за комплексната рема придобива по-отчетливи очертания — много определено може да се отграничи същинската проста рема от комплексната. Но и въпросите за комплексната тема могат да се решават аналогично. Аз мисля, че става ясна и необходимостта да различаваме наред с тема и рема транзитна част в изречението. Стига се до заключението също така, че цели части на изречението могат да не се подчиняват в словоредно отношение на правилата, обуславяни от актуалното членение.

(II) НИКОИ СЪОБРАЖЕНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ПРИЛОЖЕНИЕТО НА ТЕОРИЯТА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО КЪМ СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (ИСКАЗВАНЕ ПО ДОКЛАДА НА Р. ВЕЧЕРКА)

Въпреки че А. Вайл, един от основателите на учението за актуалното членение на изречението, е изходжал от своята практика като специалист по класическите езици, на нашата конференция за пръв път теоретическите постановки на актуалното членение се прилагат към старобългарски материал. В доклада на Р. Вечерка е представен изчерпателен преглед на онези основни проблеми на старобългарския език, които имат отношение

към актуалното членение и биха могли да бъдат решавани от теоретическите му позиции.

Една от констатациите, които Р. Вечерка прави за старобългарския език, е тази, че ремата тук заема твърде често централно положение в изречението. В това отношение очевидно старобългарският език прилича твърде много на съвременния български и съвременния руски език. И това ме навежда на мисълта дали между акцентно-интонационната или ритмо-мелодична структура на изречението и думата в различните езици не съществува някаква взаимовръзка. Както старобългарският език, така и съвременният български език, а и съвременният руски език се отличават със свободно и подвижно ударение, за което най-общо би могло да се каже, че е характерно централното, а не инициалното или финалното положение. В тези езици твърде честа е и централната позиция на логическото ударение в изречението. Обратното се наблюдава в чешкия език, за който е характерно инициалното ударение в думата и финалното логическо ударение в изречението. Това, естествено, е само едно хрумване, основано на бегли наблюдения, и се нуждае от точно количествено изследване.

И още нещо ми идва на ум при четене на великолепия доклад на Р. Вечерка. Обикновено в литературата върху актуалното членение се говори за актуализатори или, по-точно, за рематизатори (в доклада конкретно се споменава рематизаторът САМЪ). Не е ли време да заговорим и за тематизатори в изречението, за каквито именно старобългарският език ни дава много ярък пример и то с извънредно богат материал. Имам пред вид частицата ЖЕ, която в старобългарските текстове, независимо от това, дали се пише заедно със съответната предхождаща дума или отделно от нея, почти без изключение я определя като тема в съответното изречение. Навярно подобни рематизатори съществуват и в съвременните езици.

Калина Иванова (София)

(I) ИЗКАЗВАНЕ ПО ДОКЛАДА НА МЕТОДИ ЛИЛОВ „ТЕОРИЯТА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ И ПРОБЛЕМИТЕ НА СИНТАКТИЧНОТО НОРМИРАНЕ“

Трябва да бъде приветствувана идеята да се използва теорията за актуалното членение в системата за синтактично нормиране. М. Лилов поставя този въпрос на теоретично равнище, като отчита спецификата и на гносеологичната, и на нормативната теория. В това преди всичко виждам стойността на неговия доклад. (Впрочем в доклада на Е. Георгиева също срещаме подобна постановка, макар и формулирана в друг план. И там е показана перспективността на изследванията върху отношението между нормирането и теорията на актуалното членение.)

Във връзка с доклада на М. Лилов към известни размисли ме наведе интерпретацията на примерите с удвоено допълнение. Струва ми се, че тъкмо удвоеното допълнение може добре да бъде обяснено посредством теорията за актуалното членение. Мисля, че примерът *Прочетох я книгата* може да бъде приет като нормативен, при задължителното условие, че

между говорещия и слушащия е имало предварителен разговор за тази книга. Тук новото, рематичното, е в новоизграденото отношение на говорещия към книгата след прочитането ѝ, за което той съобщава. Удвояването няма само комуникативна, а и емоционална функция. И в ремата има неща, които се повтарят, и все пак за подчертано познатото естествената сфера на употреба е темата. Бих могла да кажа *Прочетох го доклада* не само за да изразя известна близост със събеседника (евентуално и автор на доклада), а по-скоро за да напомня, че е съществувал вече разговор за този доклад между нас. Ако повтореността носи някаква допълнителна информация, като напр. неочаквано за събеседника отношение към въпросния обект, или подчертана емоция, или някакъв модус, би следвало да приемем израза за нормативен, включително и от гледище на теорията за актуалното членение.

Иван Леков (София)

(I) ПРЕСУПОЗИЦИЯТА КАТО ТЕМА В АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ

Бих искал да направя една бележка във връзка с изказването на др. Хаичова по отношение на тема и рема в ролята на пресупозиция. В този смисъл трябва да се каже, че общо взето за пресупозиция в последно време има повече от 15—20 предложения, възможности, да се формулира пресупозицията. Естествено логическият, или по-точно философският смисъл на пресупозицията би трябвало да се избегне в нашите лингвистични работи. Ако можем да постигнем това с общи усилия в нашата конференция би било много добре, защото във връзка с пресупозицията все още съществува нещо неясно по отношение на нейната формулировка. Така че това, което приемаме сега, е условно и временно (аз също се колебая в този случай).

Съветските колеги, като Ковтунова и някои други, приемат и друга терминология за тези именно пресупозиции, които заменят темата в актуалното членение, които влизат на местото на темата, но те имат особено значение като че ли във връзка с онова, което аз предвиждам при обратната връзка — замяната на тематичната част с пресупозиция. Тук обаче би трябвало да се помисли много — и терминологически, и по същество въпросът стои открит.

(I) АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ СПРЯМО ГРАМАТИКАТА

Отново се подвигна въпросът за надредност и подчиненост на актуалното членение на изречението в съответствие на граматическия му състав. Все още, според мен, въпросът стои в този аспект — дали актуалното членение има първостепенно значение, сериозно подчертано в процеса на отношението към граматическия състав, или и граматическият състав участва в актуалното членение с еднаква сила и с еднакви права, и в това отношение едното равнище към другото стоят в диалектическо единство — може да съвпадат, може и да не съвпадат.

Съвпадежът показва, че граматическият състав е твърде силен и твърде силно влияние оказва граматикализацията върху актуализацията, а от друга страна несъвпадежът показва предимство на актуализацията над граматикализацията. При такова положение на колебание можем да мислим за някакво диалектическо единство.

(I) ОТГОВОР ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗКАЗВАНИЯТА ВЪРХУ СОБСТВЕН ДОКЛАД

Бих желал да благодаря преди всичко на уважаемите колеги, които обърнаха внимание на проблемите, засегнати в моя доклад, проблеми, които се поставят за първи път в нашето езикознание. Може би отчасти някои аспекти на доклада могат да събудят интерес и в други страни, поради това, че понятието *обратна връзка* е твърде актуално днес и твърде често се среща в различни видове науки, и следователно ние трябва да отдадем внимание на приложението му в лингвистиката и да видим как би трябвало да се различи това понятие в неговата употреба от значението му в другите науки, особено в кибернетиката или в т. нар. приложни науки.

Колкото до всевъзможните критики, които могат да се отправят към моделирането на кибернетичните отношения (има данни, че някъде критиката е много активна и с неблагоприятни резултати), бих искал да обрна внимание на това, че тук не се касае за създаване на кибернетичен модел, а за едно понятие, което е утвърдено в кибернетиката и което може да бъде въведено и в езикознанието.

Искам да изразя своето одобрение във връзка с изказването на проф. Мразек, който заяви, че е наблюдавал плодотворното приложение на обратната връзка във всички равнища на езика, защото за всички равнища на езика е характерно нещо подобно — от най-нисшето, фонологичното, до най-висшето, синтактичното, равнище.

Затова е права и младата колежка Ст. Петрова, която изтъква подробности относно приложимостта на обратната връзка в синтаксиса което има най-пряко отношение към нашата конференция. Както виждаме всички типове изречения дават материал за подобни утвърждения (с *да*) или отрицания (с *не*). Очевидно има такива случаи, които в синтактично отношение веднага дават възможност за експлицитно, т. е. контекстово, доказване на наличността на обратна връзка, или имплицитно, невключено в контекста, доказване. Затова нейните наблюдения могат да бъдат много instructivни с оглед на бъдещите изследвания в тази област.

Вторият въпрос, върху който исках да обрна внимание и който беше добре разбран от участниците в дискусиата, беше въпросът дали е правилно (и се оказа, че е правилно!) да се поставя под съмнение изяснеността на отношението между обратната връзка и актуалното членение. Няма съмнение, че между тях съществува някакво взаимоотношение, но дали обратната връзка е някакво пообщо или по-частично понятие — в това и аз още не съм убеден.

Всевъзможните операции, които се използват в приложното езикознание, като напр. оптичният писмен линеен подход отляво надясно или отдясно наляво, са предвиждани от мнозина предшественици на днешните

идеи в езикованието като *анафорични* или *катафорични* процеси в езика. Затова ние може, като се опираме на тези предварителни схващания, да развиваме по-нататък теорията за обратната връзка. В моя доклад е представена само една бегла скица, която трябва да бъде допълнена с много повече доказателства не само в областта на глаголната импликация, но и в областта на именната импликация, за която вече има данни (появиха се някои работи в полското, чешкото и съветското езикование).

В частност импликацията на равнището на съществителните имена е много интересна с оглед на предшестващата даденост в смисъла на изречението.

(III) АСИМЕТРИЯТА МЕЖДУ АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ И СЛОВОРЕДА

Във връзка със споменатата *асиметрия между актуалното членение и словореда* искам да подчертая, че въпросът е много по-сложен. А що се отнася до словореда в отделните езици, особено в славянските, ние сме в състояние да направим опит в установяване на известни норми. Такива опити вече са правени, особено за словореда в руски език. Аз смятам, че тези опити могат да бъдат продължени и че те ще засегнат структурата на словореда в нормативно отношение, и едва след това може да се мисли за създаване на някакъв синхронизъм или пък за създаване на симетрия между едното и другото равнище. И в този случай трябва да имаме пред вид, че тези равнища са все още за нас асиметрични и по отношение на нормата, както и в много други отношения.

Тук беше повдигнат и друг въпрос — за сложните елементи, които се напластяват и за които трябва да се търси известно обяснение, т. е. отнася се за известна категоризация или класификация, за приравняването на една категории към други, или по-точно за приравняване на едни специфични свойства на дадена категория към други специфични свойства на същата категория. Струва ми се, че тук става въпрос за квантификация, която трябва да бъде проучена много добре, за да се види ролята, която квантитативният фактор играе. Това е от значение и при създаването на описателни граматика.

(III) ВЕРОЯТНОСТ И СТАТИСТИКА В АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ

Досега в нашата конференция не е възникнал въпросът за приложението на статистическия и вероятностния метод в изследването на явленията. Смятам, че тук вече е време да поставим този въпрос. Касае се до две структури — интенционална и позиционна (формална), които се намират в зависимост помежду си. Тази зависимост се определя, както отбеляза Жажа, по интуиция, а чисто статистически може да бъде определена чрез изследване. Кой от тези типове е почетен? Може би този, който определи колежата Жажа. Но това трябва да стане явно благодарение приложението на вероятностния метод. Тъй че в тоя случай не виждам особен спор, виждам обаче възможност за богато приложение на различни методи в изследването на

въпросите на актуалното членение на изречението. А що се отнася до българските изречения от този тип — те имат не напълно облигаторна, най-богатата възможност за постпозиция или за антепозиция. Споменал съм това в моя доклад, като само съм набелязал възможност за двудялба, без да навлизам в същината на въпроса, който е много сложен. Двудялбата дава възможност да се мисли за антепозиция, а в др. случаи и за постопозиция. В такъв случай само общо могат да се набележат нещата и ми се струва, че колегата Жажа е прав, в случай че не разполагаме с данните на статистическия метод изцяло.

Руселина Николова (София)

(III) АНТОНИМИЯТА — ПРОЯВА НА КОРЕФЕРЕНТНОСТ

Както показва в своя интересен и задълбочен доклад д-р М. Чейка, кореферентността е едно от най-важните средства при организацията на текста. Известно е, че кореферентността може да се проявява в различни форми:

- а) лексикално повторение на един елемент от текста;
- б) вместо лексикално повторение — нулева реализация в текста на известен предходен елемент;
- в) употреба на про-форма, насочваща към референта, означен по-рано в текста;
- г) употреба на синоним, близък или само контекстово обусловен по отношение на предходен елемент в текста.

Към тези прояви на кореферентността в текста бихме могли да добавим и д) употреба на антоним (същински антоним или само контекстово обусловен антоним по отношение на предходен елемент от текста).

Антонимите означават понятия, които имат поне един общ семантичен признак (обикновено те имат общ комплекс от семантични признаци), а по отношение на друг семантичен признак се противопоставят.¹ Следователно, при тях, както и при синонимите, кореферентността е частична — изразява се само с отделни семантични признаци в тяхното значение.

Като кореферентни елементи антонимите се употребяват преди всичко в сложните изречения — съчинени и съставни, с които се означава съпоставяне или сравнение. Напр. *Скоро слънцето залезе така бързо, както бе изгряло* (П. Вежинов); *Но ако дядо Слави беше луд, Рачо беше напълно нормален човек* (И. Йовков); *Днес ако съм жив, утре ставам дух, нищо, сяка...* (Ив. Вазов).

(III) ЗА СПЕЦИФИКАТА НА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ В СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Тъй като досега теорията за актуалното членение (АЧ) е била разработвана почти изключително върху простото изречение, прилагането ѝ върху

¹ Сръ. Новиков, Л. А. *Антонимия в руском языке*. Москва 1973, 58.

сложното изречение изведнъж поставя пред изследвача редица нови проблеми, свързани преди всичко с факта, че сложното изречение е комбинация от предикативни единици, които влизат в най-разнообразни смислови, синтактични и комуникативни отношения помежду си. Досега изоморфизмът между простото и сложното изречение е изследван предимно в синтактичен план — известно е например колко различни становища са изказани за изоморфизма между частите на изречението и подчинените изречения.

Наличието на изоморфизъм в областта на АЧ между простото и сложното изречение не подлежи на съмнение, тъй като и в двете синтактични структури съществува комуникативен динамизъм (в смисъла, който влага Ян Фирбас в този термин), но този изоморфизъм още не е проучен. Тук ще се спира накратко на една от страните на този изоморфизъм.

При описването на комуникативния динамизъм в простото и в сложното изречение най-напред възниква въпросът за съставките, които са отделните степени в развитието на този динамизъм. Към твърде широкото определение на термина съставка на изречението с оглед към АЧ, което прави Ян Фирбас („Някакъв елемент (*útvár*) в изречението (изреченски или неизреченски, морфема или морфеман признак, напр. алтернацията на гласните в англ. *sing, sang, sung*), способен да изразява значение, а поради това и да развива изказването“²) с оглед на сложното изречение може да добавим и: изреченски комплекс и част от изречение + друго изречение (или изречение) — (вж. примери в доклада ми в този сборник), без да изключваме възможността и за други добавки след по-обстойно проучване на комуникативната структура в сложните изречения.

Добре разработеният анализ на АЧ в простото изречение работи или с две съставки — тема и рема, дефинирани доста различно у отделните автори, или с три съставки — тема, рема и транзитна част, като при по-детайлен анализ се стига до стълбицата на комуникативния динамизъм в изречението. Въпросът за функционалната натовареност на отделните съставки на комуникативния динамизъм в сложното изречение се нуждае от специално проучване, което би могло например да докаже, че и в сложното изречение съществува транзитна част.

Като се абстрахираме засега от този въпрос, трябва да обърнем внимание на един факт, специфичен за АЧ в сложното изречение. Става дума за това, че в сложното изречение съществува не една стълбица на комуникативния динамизъм, както в простото изречение, а няколко, различни по височина стълбици, които могат да имат не само еднакви, но и различни посоки.

Най-ниско в комуникативния строеж на сложното изречение са стълбиците в отделните предикативни единици, които могат да се открият чрез анализ, подобен на анализа на АЧ в простото изречение. Тази степен на анализа обаче е недостатъчна, за да ни разкрие цялостната комуникативна организация на сложното изречение, което не е механичен сбор от отделни изказвания, а отделните изказвания са обединени по различни начини в едно цяло. Дори при най-свободния вид свързване — верижното съединително свързване от вида $T_1 - P_1, T_2 - P_2, T_3 - P_3$ и т. н. — темите на отделните

² Вж. Firbas, J. *Ke konfrontačnímu studiu o aktuálním členění větěném* в: Актуалното членение на изречението и българският език. Предварителни материали. София, 1976, с. 166.

изречения са подчинени на една обща хипертема,³ а при свързването с единична или двойна кондензация (вж. по-подробно в доклада ми) картината на връзките между отделните изречения в комуникативен аспект става още по-сложна. Трябва да се има предвид, че при постепенното развитие на сложното изказване от първата до последната предикативна единица непрекъснато се мени комуникативната стойност на отделните предикативни единици или дори на техните съставки, ако сами влизат в по-голяма комуникативна съставка.

Да разгледаме как се развива комуникативната структура в следното сложно смесено изречение:

Селяните, които внасяха и изнасяха чували на горната воденица, го видяха, че стои на едно място, сякаш се бои да прекрачи черната сянка, която орехът хвърляше на кръст връз поляната (И. Йовков).

Темата от първото изречение (*селяните*) заедно с 2. и 3. изречение (*които внасяха и изнасяха чували на горната воденица*) образува една съставка — тематичен комплекс по отношение на рематичния комплекс, образуван от ремата на първото изречение (*го видяха*) и четвъртото изречение (*че стои на едно място*). Когато се появяват 5., 6. и 7. изречения, изведнъж се оказва, че те са по-слабо натоварени комуникативно от предходните четири изречения, и по-специално от рематичното в предходния комплекс четвърто изречение (*че стои...*) и поради това спрямо целия предходен комплекс следващият (5., 6. и 7. изречение) функционира като фон, експозиция, тема.

Ясно е, че в сложното изречение съществува многостепен комуникативен динамизъм, в който, естествено, най-важна роля играят най-големите съставки, образуващи най-високата от стълбиците на функционалната перспектива в сложното изречение. Принципът на относителността на комуникативната значимост на отделните съставки, формулиран още при анализа на АЧ в простото изречение, важи в пълна степен и в сложното изречение, където се проявява в доста усложнен вид, като многостепенна относителност. Този принцип е едно от най-ярките свидетелства за изоморфизма между простото и сложното изречение в областта на АЧ.

Славчо Петков (София)

4) ОПИСАНИЕ И ИЗЧИСЛЕНИЕ В ЛИНГВИСТИКАТА

В своето изказване по първата група доклади проф. Мразек постави въпроса дали е икономично атрибутивните конструкции да се представят като породени от една или повече ядрени конструкции. В своята същност този въпрос е по-обхванат и засяга както отношението между традиционните синтактически описания, от една страна, и съвременните логико-изчислителни построения със синтактична ориентация, известни като генериращи и трансформативни модели на езиковата дейност при построяването на текстове, от друга, така и въпроса за основанията на описанието и изчислението.

³ Daneš, F. *Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text*. Papers on Functional Sentence Perspective, ed. by F. Daneš, Prague, 1974, p. 116.

Трябва да се подчертае, че синтактичното описание има за основа, или като зададена единица, клас от думи, наречен част на речта, докато генеративно-трансформационното изчисление започва от ядрени конструкции тип съчетание на части на речта. По същество са възможни описания и изчисления и върху друга база — морфемна, както е у някои дескриптивисти, семантико-категориална, логико-категориална и т. н.

Що се отнася до икономичността, трябва да се каже, че оценката е различна за описание като синтактичното и изчисление като генеративното. Както при изчислението с числа основата се избира произволно — 10, 12, 24, 60, 8, 7, 2 и пр., но с оглед на деятеля — електронните изчислителни машини по технически причини работят при основа две, а хората предпочитат основа 10 —, така и при негенеративното изчисление, и при всяко лингвистическо изчисление може да се избира произволна основа.

За традиционния синтаксис наистина едва ли има смисъл да се приема по-сложна единица, а за генеративното изчисление е възможно да се намери и по-ефективна с оглед към възможностите на машините, а не на езиковедите или учениците.

(I) АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ И ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИЯТ МЕТОД

От изказването на проф. Данеш стана ясно, че сме „открили“ независимо един от друг едно и също явление — тематизацията на пообхватни цялости, а не само на предходни теми или реми. Този факт може да стане основа за съмнение относно смисъла на експериментирането при изследването на актуалното членение.

На експеримента в случая, и изобщо в езикознанието, според мен трябва да се гледа като на още един начин за опознаване на езиковите факти, който не изключва съвпадение на резултатите. Но освен това има и аспекти на изучавания обект, които са по-достъпни точно за експеримента, защото в противен случай могат и да не бъдат включени в описанието. Известно е, например, че езикът има вероятностен характер. Някои явления с нищожно малка честота или вероятност могат да се предизвикат по изкуствен начин, без да се чака тяхната естествена поява.

Съществен момент при експерименталното изследване и е това, че то по своя характер е съзнателна практика, съзнателно управление на езиковата дейност. И ако ние искаме не само да установим явлението актуално членение, но и да му влияем, например при обучението на децата, или при обучението на чужд език, както и в областта на интелектуалната дейност — при вземането на решения в колектив и пр., първата стъпка трябва да бъде лингвистическият експеримент.

Стефка Петрова (София)

(I/III) НЯКОИ СЛУЧАИ НА ОБРАТНА ВРЪЗКА В ХИПОТАКСИСА

В своя доклад проф. Леков изтъква, че „в хипотаксиса като част от контекстовия разбор съществуват обратни релевантни връзки при добавки

на следствени, изяснителни, сравнителни, целни и адверзативни изречения, чиято позиция е неизменно следваща¹.¹ Ще се спра на някои моменти от реализирането на причинно-следствените отношения в български език от гледна точка на обратната връзка и с поглед към АЧ.

В причинно-следствената конструкция са налице два предикативни предмета, две прости изречения, свързани в едно сложно, чрез което се изразява определена зависимост. Ако означим отношението между причината и следствието с *R*, причината — с *k* и следствието — с *r*, ще получим формулата на причинно-следствените конструкции — *kRr*. При това знак за несамостоятелност може да получи както причинното изречение, така и следственото. Ще отбележим това с буквата *s*. Така стигаме до двата вида граматико-синтактични конструкции, чрез които се реализира в български език причинно-следственото отношение в рамките на хипотаксиса:

1. *kRrs*. Това е модел, изразяващ причинно-следствено отношение, реализирано чрез сложно съставно изречение с подчинено обстоятелствено за последица: *Баща му успява да му даде само пет гроша за път, затова момъкът се спира в Елена и Търново.*

2. *ksRr*. Това е модел, изразяващ същото отношение, но реализирано чрез сложно съставно изречение с подчинено обстоятелствено за причина: „Понеже баща му успява да му даде само пет гроша за път, момъкът се спира в Елена и Търново.

Положението, при което на първо място се съобщава причината, която поражда следствието, а след това самото следствие, независимо от това коя част се явява синтактически подчинена, е най-естествено, отражение на обективна закономерност в реалната действителност, затова трябва да се разглежда като израз на пряка връзка. В този смисъл следствените и причинните изречения от посочения модел не би могло да се третират като пример за обратна връзка.

Ако обаче назовем първо резултата, следствието, а после породилата го причина, по модела *rRks*, то в случая е налице конвертно отношение, почиващо именно върху обратната връзка. Причината съществува, тя поражда явлението, но езиково това се изразява в обратен ред: назовава се резултатът, а след това породилата го причина: *Икар не ги виждаше добре, защото бе тъмно* (Б. Райнов). Обратността на връзката е в логичен, мисловен, но не в лингвистичен аспект, т. е. тя е смислово обратна, а не формално обратна.

Интерес представлява едно друго свързване между две предикативни единици, което аз нарекох „обратна каузална връзка“². При този вид изречение става сложно преплетане на семантико-структурни и логико-мисловни процеси, като не е без значение и аспектът на АЧ. Касае се за употреба на причинните съюзи *защото* и *че* в случаи като следните: *Затваряй си устата, защото ще ми напалаш юмрука* (Ст. Дичев) и *Архитектите, я кажи един вид, че ще заспа* (Бл. Димитрова). Подчиненото изречение тук не поражда и не обяснява събитието, изразено в главното изречение, а напротив — осъществяването на изказаната в главното из-

¹ Ив. Леков, *Обратна (смислова и формална) връзка в словоформен синтагматичен и контекстов аспект (върху материал от славянските езици)*, Сб. Актуалното членение на изречението и българският език (предварителни материали), С. 1976, 109.

² Вж. Ст. Петрова, *Сложни съставни изречения с обратна каузална връзка*, Език и литература 1975, кн. 2, 75—81.

речение мисъл (най-често подформа на заповед, молба и пр.) има за цел да предизвика обратното на назованото в подчиненото изречение действие. При свързването на двете предикативни единици се отчита неназованото, невключеното действие; обратно по смисъл на онова, което е изказано в главното изречение. Осъществяването на действието в подчиненото изречение така, както е дадено, е потенциално, по модална окраска нежелателно. Реално би било само ако посоченото действие в главното изречение, преминаващо в условие, е с обратен знак. Срв.: *Затваряй си устата, защото ще ми налпаш юмрука* = „Ако не си затвориш устата, ще ми налпаш юмрука“. *Кажи един виц, че ще заспя* = „Ако не кажеш един виц, ще заспя“. Други примери: *И моля те, повече не ме задиряй, защото ще се махна оттук* (А. Дончев). *Другарю, влез вътре, не стой в коридора, защото ще те свалят* (А. Каралийчев). *Ще слушаш и ще мълчиш, че може да сбъркаш нещо* (Д. Талев). *Друг път да не се препира с по-майстори от него, че ще му вземат главата* (Нар. приказка).

Собствени импликатори на такова обратно причинно-следствено отношение в български език за наречието *иначе* и словосъчетанието *в противен случай*. Напр. *Разбира се, че работя, иначе ще трябва да умра от глад* (Н. Ванцаров). *Съгласи се, в противен случай ще стане лошо*. При тази връзка експозицията е цял сложен комплекс, като едната част от нея не е получила езиков израз, но се осъзнава ясно по силата на пресупозицията. Срв. *Я ставай, че ще се простудиш на голата земя* (Чудомир). Експозиция — ‚я ставай, че ако не станеш‘, рема — ‚ще се простудиш на голата земя‘.

Обратността на връзката тук е в плана на съдържанието, и още по-точно — в дълбоката структура на изказа.

(III) ОЩЕ ПО ВЪПРОСА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ НА СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Наред с изясняването на редица основни въпроси от теорията за актуалното членение настоящата конференция е значима и с това, че отвори път, даде импулс за разглеждане на въпроси, които досега не са били или са били много слабо засягани (поне в български език). Успени са опитите да се приложи АЧ към неживи езици (напр. старобългарски), към усложненото просто изречение и към сложното изречение. В този ред искам да кажа няколко думи за доклада на др. Р. Ницолова.¹ В него за пръв път се набелязват някои общи особености на комуникативната структура на българското сложно изречение. Разбира се, необходими са повече конкретни изследвания, за да се очертае по-пълно и по-точно тази структура. Основата, на която др. Ницолова стъпва, е правилна — да се изхожда от вида свързване между съставлящите сложното изречение предикативни единици. На базата на АЧ по този начин може да се постигне интересна и по-сполучлива класификация на съчинените изречения и особено на безсъюзните сложни изречения, а така също биха били вклю-

¹ Р. Ницолова, *Някои проблеми на актуалното членение в българското сложно изречение*, Сб. Актуалното членение на изречението в българският език (предварителни материали), С. 1976, 117—125.

чени естествено в такава класификационна схема и такива сложни изречения, при които едни от простите в тях се свързват съюзно, а други — безсъюзно.

Бих искала да се спра по-подробно на въпроса за АЧ при сложното съставно изречение. Др. Ницолова разглежда сложните съставни изречения с подчинени определителни рестриктивни като най-ярък пример за единична кондензация. Действително, както тя отбелязва, главното и подчиненото рестриктивно изречение са така тясно свързани, че не могат да се отделят. Появата на определителното рестриктивно изречение е „предопределена“ от главното + чрез лексикален или граматичен показател (напр. лексема, членна форма на определяемото и пр.). Според мен тези два компонента в сложното цяло — антецедентът и подчиненото изречение — трябва да се разглеждат заедно по отношение на функционалната перспектива на изречението. И може би тук би бил най-уместен терминът „комплексна тема“ (или „комплексна рема“). Тематично-рематичното деление на сложното съставно изречение по граматико-синтактичен признак — съответно главно изречение — тема, подчинено изречение — рема или обратно — би било съвсем формално и не се подкрепя от езиковата действителност. В подкрепа на казаното ще посоча подчинените определителни рестриктивни изречения, които, както показва др. Ницолова, съществуват неразделно от определяемото в главното изречение, и напр. сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени за последица. Подчинените изречения за последица стоят винаги в постопозиция. Може ли да се твърди, че те са новото, което се внася чрез изречението, а главното изречение е носител на известното, на даденото? (Синтактичният им характер изключва идеята да бъдат разглеждани като тема — те разкриват резултата от действието в главното изречение, а той не може да бъде представен като известен.)

Да вземем следния пример: *В гърдите нещо така заяло, че кръв застива в сърцето страдно* (П. Яворов). Подчиненото изречение е рематично, но не само по себе си, а неразривно свързано с част от главното изречение — в случая показателното местоимение *така*, употребено не с показателно значение, което привлича логическото ударение, има голямо комуникативно тегло и „предсказва“ появата на следващото предикативно съдържание. Ремата тук, изразена грубо и условно, всъщност е „много силно“. Чрез изречението се съобщава именно това — че в гърдите нещо е заяло много силно, така, че кръв застива в сърцето страдно. Срв. също: *Мястото е толкова прохладно и живописно, щото ми се ще да стоим по-дълго време тук* (Ив. Вазов). Новото, което се изказва чрез това изречение, е, че мястото е много, изключително прохладно и живописно, като се допълва какво произтича от това положение, от тази характеристика на мястото. Същото може да се каже и за редица други изречения (има предвид изреченията за причина, цел, условие, отстъпка). Напр. *Жените плачели, защото оставали без утешение* (Ем. Станев). *Аз предложих на бай Ганя една от книжките си, за да си скрати времето* (А. Константинов). Едно описание на всички видове сложни съставни изречения от тази гледна точка би внесло повече яснота и точност по този въпрос. Ще подчертая, че при анализирането на сложните конструкции трябва да се излиза от съвременното положение, а не да се имат предвид исторически или логически положения. Тук доц. Жажка каза, че причинните изречения по същество трябва да се разглеждат

като постпозитивни. Исторически това може да е така, но днешната езикова действителност предлага примери и с препозитивни причинни изречения. И то не като изключения, а като правило. Напр. процентная поява на причинните изречения в български език със съюзите понеже и тъй като в постпозиция и в препозиция е почти една и съща — 59 % от изреченията с тъй като са в постпозиция и 41 % — в препозиция, а при изреченията с понеже съотношението е 44 : 48 (8 % са в интерпозиция).

(III) ВТОРИЧНО АКТУАЛНО ЧЛЕНЕНИЕ НА СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Сложното изречение, разглеждано като комуникативна структура, може да доведе до разработване на някои нови аспекти на АЧ, напр. въпроса за иерархията, за степенуването, за разширяването или стесняването на апарата, с който се борави и пр. Отнася се за понятия като ,комплексна тема', ,единична тема', ,чиста тема', съответно ,комплексна рема', ,единична рема', ,чиста рема', както и за ,хипертема', ,вторична тема', ,подтема', ,подрема', и пр. Ще засега по-конкретно въпроса за така нареченото вторично членение. Този въпрос подвигна в своето изказване др. Ек. Дограмаджиева. В моя доклад аз говоря за „разграничаване от втора степен“,¹ т. е. откриване на тематични и рематични компоненти на по-ниско ниво — в самата тема — или рема — изречение. Мисля, че в изречението-тема и в изречението-рема като части на едно сложно изречение може да се открива също „ново“ и „известно“. Хубав пример за това как в аспекта на комуникативната значимост се осъществява по-нататъшно деление в самата рема (в случая в част от ремата) са българските подчинени изречения за цел със съюз *та да*. Ще си позволя да цитирам един от посочените примери: *Кожата на такъмите му бе гъвкава и черна, та златото по нея да блести по-силно* (Г. Стоев). Комуникативната структура на самото подчинено изречение може да бъде в различни варианти: *Кожата на такъмите му бе гъвкава и черна, та златото по нея да блести по-силно / та златото да блести по нея по-силно / та златото да блести по-силно по нея / та да блести златото по нея по-силно / та да блести по нея златото по-силно / та да блести по-силно по нея златото* и пр. Също: *Дори така да е, все ще има чиста истина* (Г. Свежин) — *Дори да е така, все ще има чиста истина*.

Ясно е, че комуникативната перспектива оказва влияние при изграждането на всяка част от изречението — била тя тема или рема в един по-широк контекст. С това се свързва в българския език и въпросът за разделната употреба на някои съюзи: *та да, преди да, дори да, без да, че да, колкото и да, какъвто и да, както и да* и др.

В главното изречение също се наблюдават тематични и рематични сегменти, чието сигнализиране се демонстрира на първо място чрез словоредата. Срв. *Само Бобев не се помръдна от мястото си, макар лицето му да побледня още повече* (Д. Талев) / *Не се помръдна от мястото си само Бобев / Не се помръдна само Бобев от мястото си / От мястото си не се помръдна само Бобев* и пр.

¹ Ст. Петрова, *Наблюдения върху словоредата на сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени за основание във връзка теорията за актуалното деление*, Сб. Актуалното членение на изречението и българският език (предварителни материали), С. 1976, 137.

(III) УПОТРЕБАТА НА ПОКАЗАТЕЛНО МЕСТОИМЕННИЕ КАТО АКТУАЛИЗАТОР ИЛИ СТИЛОТВОРЕН ФАКТОР

1. Не само въпросите на актуалното членение, както се изтъква в доклада на Я. Хлоупек, а въобще синтаксисът на българския език се разработва предимно върху писмената форма на речта. Може да се каже, че досега синтаксисът на разговорната реч е ставал предмет на изследване почти само в рамките на диалектоложки проучвания. А в работите на диалектолозите не винаги се отчита ясно кои от установяваните синтактични особености на диалекта са присъщи тъкмо на разглеждания териториален говор и кои са характерни изобщо за разговорната форма на речта, която за диалекта е единствената. Някои синтактични особености, приписвани на диалектите, могат да представляват особености на тяхната единствено говорима форма на съществуване.

Като се имат пред вид тези обстоятелства, трябва да се признае, че Я. Хлоупек разработва в доклада си важна и актуална тема.

Правилна е констатацията на автора, че в говоримата форма на речта актуалното членение на изречението не разчита толкова на позиционното изразяване на опозицията *тема-рема*, както това намира място в писмената форма на речта. Говоримата реч си търси и открива някои по-надеждни, по-ефикасни и по-бързо действащи експоненти на въпросната семантико-синтактична опозиция — главно сред супрасегментните елементи на системата (логическо ударение, интонация и др. под.). Т. е. за разговорната реч не е достатъчно самото изнасяне на ремата (кулминацията) в началото на изказа, а се явява необходимо тя да бъде съпроводжана и от съответни промени в интонацията на изречението.

2. В разговорната реч актуализацията (рематизацията) на дадена част на изказа може да се изразява и чрез съчетаване на няколко типа средства. Освен известната промяна в разположението на членовете на изказа и изтъкването при този процес участие на изреченското ударение (т. е. съчетаване на супрасегментния експонент с позиционното изразяване), в някои случаи актуализацията се съпровожда същевременно от трансформация на изразни средства — субституция на постпозитивен структурен елемент от препозитивен. Функцията на такъв актуализатор или стилотворен фактор, според мене, може да изпълнява понякога заместването на членната форма с показателно местоимение, употребено десемантизирано (във вторична функция), което ще представя върху примери от Ботевата поезия.

2.1. От гледна точка на актуалното членение на изречението употребата на члена¹ по принцип се подчинява на следните закономерности:

При обективен словоред частите на изречението, които съставят неговата експозиция (подлогът или групата на подлога), заемат първо място и се членуват. Началото на класическото Ботево изображение на настъпващата

¹ Вж. по този въпрос първата в българския печат посветена на теорията за актуалното членение статия на Св. Иванчев, *Наблюдения върху употребата на члена в български език*, Бълг. език VII, 1957, 6, 499—525.

вечер при обективен словоред би трябвало да звучи *Вечерта настане*.² Т. е. експозицията заема първо място и е членувана. По-нататък това четиристишие може да се представи с обективен словоред само чрез прибавяне на членните форми: *Месецът изгрее. Звездите обсият свода... Гората зашуми. Вятърът повее...*

При субективен словоред обаче „подлогът, макар да представя кулминация на изречението, ще бъде не в края, а в началото на изречението и ще бъде нечленуван или членуван (в зависимост от това, дали е неопределен или се отличава с далечна определеност)“.³ В трансформираното Ботево четиристишие пренасянето на кулминацията на предно място се извършва в първото просто изречение чрез изместването на подлога на второ място и чрез членуването му, а в следващите прости изречения единствен сегментен експонент на актуализацията на подлога (на превръщането му от експозиция в кулминация) е снабдяването му с членна форма. Срв. с оригиналният текст:

Настане вечер, месец изгрее,
звезди обсият свода небесен;
гора зашуми, вятър повее...

2.2. Така стигаме най-сетне и до употребата на показателното местоимение. Членната форма и показателното местоимение имат алтернативна употреба, т. е. името се употребява или членувано, или с показателно местоимение. В случая като *оня старият* членът при прилагателното има по-скоро субстантивираща функция.⁴

Обикновено показателното местоимение поема изразяването на определеността, поради което употребата на члена става излишна и въобще невъзможна. Затова в такива случаи показателното местоимение има нормална, а не десемантизирана употреба. Например: *Изпий си виното*, за да ти налея друго и *Изпий си това вино*, за да ти налея друго.

2.3. В поезията на Ботев обаче се срещат такива случаи на употреба на показателното местоимение предимно пред прилагателно, при които показателното местоимение не функционира с основното си значение за посочване, а като че ли има предназначението, приемайки върху себе си ударението, да задържа по този начин вниманието върху името, с което се съгласува. Така Ботевото „*Пейте, робини, тез тъжни песни!*“ би могло да се трансформира в еднозначни варианти без показателното местоимение: „*Пейте ... тъжни песни!*“ или — по-трудно — „*Пейте ... тъжните песни!*“ В това изречение в групата на допълнението (*тез*) *тъжни песни* актуалната част, смисловият и емоционалният център е не съществителното *песни*, а епитетът *тъжни*. Това у Ботев е изразено не само с помощта на съответстваща интонация, но и чрез употреба на предхождащото го показателно местоимение *тез*, без тази употреба да е била наложителна. Също така в стиха „*В таз робска земя/ще да загине и тоя юнак...*“ актуалната част в обстоятелствената група *в таз робска земя* е епитетът *робска*, подкрепен пак от показателното местоимение *таз*, без това да е било неизбежно.

² Навсякъде подчертавам кулминацията (ремата).

³ Св. Иванчев, *Наблюдения върху употребата на члена...*, 504.

⁴ Св. Иванчев, *Наблюдения върху употребата на члена...*, 523.

Подобна употреба на показателното местоимение се среща и другаде в Ботевата поезия:

Кажи, дядо, защо плачеш
над *тез дълги* бразди *черни*? („Зададе се облак тъмен“)
Кажи ми, кажи, бедний народе,
кой те *в таз робска* люлка люлее? („Елегия“)
Соломон, *тоя тиран* развратен,
отдавна в рай нейде задратен...
Тъй върви светът! Лъжа и робство
на *тая пуста* земя царува! („Борба“).

Употребата на показателно местоимение в тези случаи — немотивирана от някаква необходимост за посочване или противопоставяне по място — не е задължителна при един обективно построен словоред в книжовния език. За факултативността на тази употреба свидетелствува и изпускането в повечето случаи на показателното местоимение в преводи на руски език.

3. Както съответстващата интонация (повишаване на тона), така и появата на показателното местоимение в такива случаи е характерна черта предимно на разговорната форма на речта. Тази черта е един сигурен структурен белег на тясната връзка на езика на Ботевата поезия с живата народна реч, издигната у поета до висотата на една ненадмината художествена стойност.

Petr Sgall (Praha)

(I) K REFERÁTŮM PROF. LEKOVA A DOC. FIRBASE

Potřeba rozlišovat mezi teorií významu a referenční (extenzionální) sémantikou, jak o tom ve své přednášce mluvil prof. Leko, souvisí s tím, že dosavadní zpracování sémantiky v logice bylo zaměřeno především extenzionálně. Dnes jsou už (zejména díky pracím Montaguovým a Davida Lewise) vytvořeny předpoklady pro explicitní popis významu jednotek přirozeného jazyka, je však k tomu zapotřebí i vytvoření empiricky založeného protějšku pro takové pojmy, jako Fregeho smysl nebo Carnapovu intenzionální strukturu. Nutné je tu zejména rozlišení mezi konstrukcemi synonymními (odpovídajícími témuž významu) a těmi, které sice při určitém lexikálním nebo morfologickém obsazení mohou odpovídat stejným pravdivostním podmínkám, svou „intenzionální strukturou“ se však liší. K těmto druhým patří právě i různé varianty aktuálního členění věty. Zabýváme se popisem různých možností aktuálního členění, přičemž navazujeme především na práce Firbasovy, který první konstatoval vztah mezi svou stupnicí výpovědní dynamičnosti a sémantickou stavbou věty. Pro explicitní zpracování těchto jevů v rámci algebraické lingvistiky bylo nutné v plné míře rozlišit jevy různých rovin a doplnit teoretický rámec pro popis významové stavby věty, ke které právě v našem pojetí patří i stupnice výpovědní dynamičnosti.

(II) K REFERÁTŮM PROF. IVANČEVA A DOC. VEČERKY

Anaforická zájmena v tématu výpovědi odkazují k předcházejícímu kontextu s různou platností z hlediska aktuálního členění; je tu jistě rozdíl především mezi dvěma typy zájmen, z nichž jeden (čes. *ten*) odkazuje převážně na téma předcházející výpovědi, ve kterém se do promluvy zavádí nový prvek, zatímco druhý typ (č. *on*, zejm. v nulové formě nominativu a příklonkové formě jiných pádů) odkazuje převážně na téma předcházející výpovědi, tedy na to, že vlastní téma zůstává i v nové výpovědi nezměněno. Situace však není zcela jednoduchá, např. i zájmeno *on* může odkazovat k předchozímu tématu (*Karel včera potkal Jirku. Od něho se dověděl, že...*). Víceznačnost prostředků aktuálního členění (i uvnitř jedné výpovědi) je ovšem jev značně rozšířený, a to i v mluveném jazyce, kde lze různost aktuálního členění často zjistit podle intonačních jevů v psané podobě nezachycovaných (ale patřících do jazykového systému). Zejména zařazení slovesa do kontextově zapojené nebo nezapojené části často není systémově vyjádřeno, ačkoli jindy je jeho vyjádření jednoznačné (např. v anglickém *It is John who has written this letter* nebo franc. *C'est Jean, qui a écrit cette lettre* je sloveso kontextově zapojené, základové).

Текла Сугарева (София)

(III) ЗА РОЛЯТА НА СЪЮЗИТЕ ПРИ ЕДНОРОДНИТЕ ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО ВЪВ ВРЪЗКА С АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ

(Изказване по доклада на доц. Ив. Васева „Наблюдения върху еднородните части на изречението с оглед към актуалното членение“)

Докладът разглежда компетентно комуникативната стойност на еднородните части на изречението в различни аспекти. Струва ми се, че въпросът би могъл да се проучи още в една насока, а именно: каква е функцията на т. н. служебни думи в светлината на актуалното членение на изречението.

Еднородните части на изречението представляват словосъчетания, чиито компоненти имат една и съща синтактична функция по отношение на една и съща част в изречението. Компонентите на еднородните части могат да стоят непосредствено един до друг, или да бъдат свързани със съюзи. Тук възниква въпросът, дали при извесни условия съюзите могат да актуализират еднородните части и да допринесят за повишаване на комуникативната им значимост. Някои примери ни навеждат на мисълта, че това е възможно. Така напр. Фр. Шилер пише в баладата „Der Taucher“:

Und es wallet und siedet und brauset und zischt, ...

Тук действуват главно два фактора за актуализиране на еднородните части. От една страна глаголите са подредени съобразно семантиката им така, че се получава градация. От друга страна значимостта на всеки един от изброените глаголи се повишава благодарение на съюза *und*, който свързва всеки един глагол със следващия, а същевременно каточели ги отделя един от друг, в резултат на което се получава по-голямо изтъкване на отделните

глаголи. В акцентно отношение повторението на неакцентувания съюз до глагол под силно ударение засилва контраст в полза на тонуваните глаголи; получава се ефект на засилване на ударението на всеки от изброените глаголи, което дава отражение върху комуникативната им стойност.

Голяма част от примерите, включени в доклада на Васева, дават основание да се помисли по тук поставения въпрос.

